

Галина КАЛІНІЧЕВА,
кандидат історичних наук, доцент,
вчений секретар Інституту
європейських досліджень НАН
України

Європейський цивілізаційний вимір розбудови громадянського суспільства в Україні

У процесі розвитку європейських країн основними критеріями цивілізаційного поступу є демократія й громадянське суспільство, соціальна та правова держава, національні інтереси, свобода і творчість. Для незалежної України, що обрала стратегію інтеграції до європейського співтовариства, утвердження цих критеріїв означає цивілізаційну спрямованість та перспективу подальшого суспільного поступу. Генеза європейської цивілізації переконливо доводить, що без існування та розвитку громадянського суспільства соціальний поступ й ефективний розвиток держави значно ускладнюються або взагалі унеможливаються.

2

Становлення в Україні громадянського суспільства та його інституцій набуває дедалі більшої актуальності в контексті орієнтації нашої держави на європейські цивілізаційні цінності. Водночас проблема має і теоретичну, і практичну значущість з огляду на утвердження нового типу міжнародного й міждержавного спілкування. Для європейських народів, як і для більшості народів світу, домінантою виступає міждержавне порозуміння та толерантне взаємовигідне спілкування, що є умовами цивілізованого діалогу.

Проблематика громадянського суспільства вже тривалий час є предметом дослідження багатьох науковців. У зарубіжній і вітчизняній політичній думці накопичено значний науковий доробок з питань розбудови громадянського суспільства, його місця й ролі в політичному процесі.

Нині в політичній науці точиться дискусія щодо визначення поняття «громадянське суспільство». В методологічному контексті заслуговують на увагу наукові підходи О. Дергачова, Г. Зеленько, А. Карася, І. Кресіної, Л. Кочубей, М. Михальченка, М. Рибачука, Ф. Рудича, А. Сіленко, Г. Щедрової. Так, Ф. Рудич вважає, що громадянське суспільство є основою держави, а його становлення відбувається в тісному зв'язку зі становленням правової, соціальної, демократичної держави. «Громадянське суспільство – суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає в забезпеченні законних прав людини» [1, с. 14].

Громадянське суспільство найчастіше узагальнено поділяють на два типи – американо-англійський та континентально-європейський. В Україні переважає друга модель. Така сама тенденція простежується й в інших постсоціалістичних країнах Європи.

Незважаючи на відповідну автономність, громадянське суспільство й держава перебувають у складній інверсії та взаємодоповнюють одне одного. Ф. Рудич виокремлює три діалектично суперечливі варіанти їхніх взаємовідносин. У першому випадку громадянське суспільство пригнічує держава, внаслідок чого виникає тоталітарний режим. У другому – за існування хиткої рівноваги між гро-

мадянським суспільством і державою виникають авторитарні режими різного ступеня жорстокості. Третій варіант передбачає, що держава виконує волю громадянського суспільства, діє в правових межах, що сприяє виникненню й функціонуванню демократичного режиму [3, с. 36].

Поza сумнівом, найважливішим політичним феноменом ХХ століття є широке поширення демократії в світі. Даючи йому оцінку, С. Хантінгтон акцентував увагу на двох важливих моментах. По-перше, демократія не обов'язково розв'язує проблеми суспільної нерівності, несправедливості та некомпетентного прийняття рішень. Однак, по-друге, вона забезпечує інституційні умови, що дають змогу гарантувати свободу індивіда, захищати його від масового порушення прав людини. Фактично демократія – це засіб проти тиранії, і саме як така вона дає людям шанс розв'язати інші соціальні проблеми [8, с. 87].

Маємо зауважити, що в Україні розвиток демократичних традицій тісно пов'язаний з її історичним розвитком і має свою специфіку. Виходячи з особливостей історичного розвитку, громадянська ідея в Україні підпорядковувалась або соціальній, або національній ідеї, оскільки українці постійно виборювали власну незалежність. З огляду на багатовікову вітчизняну історію є очевидним, що демократичні традиції в Україні реалізовувалися залежно від того, під владою якої держави перебували українські землі.

Передумовами формування громадянського суспільства в Україні можна назвати низку правових, економічних, соціальних, політичних й ідеологічних чинників. Права та свободи громадян законодавчо закріплені в Конституції України, зокрема у статтях її другого розділу «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», проте, як свідчать реалії сьогодення, є глибока розбіжність між офіційно здекларованим і реально існуючим порядком їх виконання.

Економічну основу громадянського суспільства становлять різноманітні форми власності та приватний капітал, ринкова інфраструктура та її регулювання. Особливо взяті ринкові реформи, започатковані зі здобуттям Україною незалежності, й ринкове господарство не обов'язково мають привести до формування громадянського суспільства та правової держави. Середній клас, який в демократичних суспільствах є основою соціально-економічної стабільності та дієвим елементом громадянсько-

го суспільства, в Україні починає формуватися з середини 1990-х років, а нині переважна частина тих, хто на початку XXI століття зараховував себе до цієї категорії, опиняється на найнижчих щаблях соціальної драбини. Маємо також зазначити, що більшість людей, які відносять себе до середнього класу, фактично не мають його типових ознак. Тому ми можемо казати лише про процеси формування середнього класу в Україні, а не про середній клас як основу громадянського суспільства.

З огляду на економічну та політичну спадщину, яка дісталася незалежній Україні від радянської держави, цілком слушно видається думка окремих науковців, що «...впродовж періоду незалежності України та спроб побудувати громадянське суспільство ми водночас будуюмо і його, і державу» [9, с. 85].

Вагомою складовою розбудови українського суспільства в бік громадянського стала поява численних політичних партій. Упродовж першого десятиріччя незалежності жодна з понад 100 партій не отримала домінуючої соціальної підтримки та не досягла політичної переваги. Становлення вітчизняної багатопартійності мало свою специфіку. По-перше, після припинення діяльності КПУ в серпні 1991 року новостворені політичні партії доволі швидко заповнили всі сектори ідеологічного спектра, що призвело до подрібнення політичних сил, їх штучності, недієздатності. По-друге, специфічною ознакою розбудови вітчизняної багатопартійності було існування партій-двійників та нестійких, ідеологічно аморфних партійних блоків й об'єднань. Більшість із цих новостворених партій так і залишилася практично невідомою на загальнонаціональному рівні та не мала впливу на політичний процес. По-третє, особливості соціального підґрунтя української мультипартійності полягають в тому, що для багатьох громадян значна частка партій та громадських організацій стала не стільки формою соціальної самореалізації, скільки засобом працевлаштування та побудови кар'єри. Названі специфічні тенденції розвитку багатопартійності в Україні призвели до зниження довіри громадян і до влади загалом, і до партій зокрема.

Соціальна неструктурованість суспільства та його надмірна поляризація обумовили той факт, що влада залишалася об'єктом виняткових інтересів політичної еліти та корпоративних (а фактично олігархічних) груп. Роль, яку в цивілізованих соціумах відіграють партії та громадські об'єднання, в Україні перехопили утворення олігархічного типу. Результатом стала криза участі й амбівалентність ціннісних орієнтацій, при цьому значна частина громадян не приходить на виборчі дільниці, чим фактично ігнорує єдину реальну можливість впливати на політичні процеси.

Свого часу Ю. Хабермас зауважував, що нові структури громадянського суспільства протистоять деспотизму абсолютизму, авторитаризму, зазіханням держави на права людини й висувають на перший план гуманістичні умови та цінності, немеркантильне, високодуховне, моральне поведіння, самосвідомість, самовизначення, волю і гідність окремої особистості [7, с. 225]. У цьому контексті слід виокремити роль і значення розбудови громадянського суспільства в Україні на європейських засадах «третього сектору» – неформальних, неурядових, некомерційних організацій.

В експертних матеріалах центру «Каунтерпарт» зазначається, що загальний рівень організаційної спроможності неурядових організацій (НУО) представляти інтереси та захищати права в 2009 році дорівнює 3,04 бала за п'ятибальною шкалою (для порівняння: 2,9 бала – в 2006 році). Тобто можна казати про вищий за середній рівень спроможності НУО відігравати значну роль в обстоюванні важливих для громадян питань та впливати на процес прийняття рішень. Найпопулярнішими секторами діяльності громадських організацій в період з 2003 по 2009 роки є діти та молодь, освіта, права людини та вирішення соціальних питань. Переважна більшість неурядових громадських об'єднань (НГО) створюються для представлення інтересів громадськості, визначаючи основними своїми цілями можливість вплинути на розвиток суспільства та

бажання допомогти іншим. Ці завдання обрало вдвічі більше лідерів НГО, ніж самореалізацію засновників чи допомогу членам організації. Водночас, незначна кількість респондентів назвали метою створення організації можливість одержати фінансування або незалежні обставини [4, с. 14].

Нині ми бачимо поступове зростання соціальної спрямованості в діяльності вітчизняних громадських організацій, що відповідає сучасному розумінню основного призначення та ролі представників неурядового сектору в західноєвропейських країнах. Однак попри регулярні спільні заходи НГО й представників влади в їхній взаємодії й досі відсутній якісний прорив. Принагідно зауважимо, що на дев'ятнадцятому році незалежності кількість громадян, здатних обстоювати свої права та інтереси перед державою, незначна.

Маючи досить широкі законодавчо закріплені повноваження, система місцевого самоврядування в Україні водночас містить низку вад, зумовлених інституційними та фінансово-економічними чинниками. Як відомо, територіальна громада не є цілісним об'єднанням зі спільними чітко визначеними інтересами. Районні й обласні ради не мають власних виконавчих органів, ці повноваження виконують місцеві державні адміністрації відповідних рівнів. Нині в Україні відсутні законодавчо визначені механізми та принципи взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями.

Незважаючи на значні права, закріплені за територіальною громадою, її безпосередня участь у суспільно-політичному житті, контроль за органами місцевого самоврядування обмежуються переважно виборчими функціями під час формування виборних органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Разом із тим, експерти вважають, що вибори не гарантують повноцінного контролю громади за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування [6, с. 82].

Важливою складовою розбудови в Україні громадянського суспільства європейського зразка є посилення ролі та значення засобів масової інформації, гарантування свободи слова, можливості об'єктивного й неупередженого висвітлення реальної суспільно-політичної ситуації. При цьому ЗМІ виступають як елемент громадянського суспільства, з одного боку, та як інструмент зв'язків влади з громадськістю, з другого.

Український феномен ролі та значення ЗМІ в розбудові громадянського суспільства полягає в тому, що теоретично засоби масової інформації є елементами та інструментами громадянського суспільства, а практично – більшість ЗМІ обслуговують інтереси власників, що нерідко представляють владні команди на різних рівнях.

Незаперечним лідером за впливом на громадськість є телебачення.

Інформаційне наповнення телебачення і радіомовлення в нинішній Україні залежить від двох основних взаємопов'язаних складових: економічного (реклама) і політичного (залежність редакційної політики від позиції власників). Водночас, українська специфіка цих ЗМІ полягає в тому, що вони, переважно, не є самостійними бізнес-проектами, а входять до структури великих фінансово-промислових груп. За таких умов казати про незалежність українських електронних медіа доволі складно, оскільки вони безпосередньо залежать від економічних позицій інших галузей бізнесу й політичних перспектив власників.

Щодо впливу на розбудову громадянського суспільства в Україні Інтернету, то ми поділяємо наукові підходи фахівців, які наголошують на особливостях цього джерела інформації.

За даними Глобальної статистики українського Інтернету, в травні 2010 року його аудиторія становила 15 644 216 осіб. Географія користувачів має такий вигляд: лідером використання глобальної мережі залишається Київський регіон (55,8 відсотка), традиційно значна кількість користувачів припадає на великі індустриальні й культурні центри – Донецьк, Харків, Одесу, Львів, Дніпропетровськ, Крим, Луганськ, сумарна частка яких становить 31,48 відсотка. Найменша активність Житомирського

(0,16 відсотка), Івано-Франківського (0,15%) та Чернівецького (0,31%) регіонів.

За даними організації World Stat нині Україна посідає 51-ше місце з 53, маючи найнижчий показник кількості Інтернет-користувачів у Європі (2,4 відсотка від кількості європейських користувачів).

Поки що його неактивна роль дає підстави науковцям прогнозувати декілька можливих сценаріїв розвитку. «Перший – згорання громадянського суспільства й реставрація в певному вигляді тоталітарного режиму. Другий – консервація на тривалий час наявного стану речей і, відповідно, авторитарних методів управління. Третій – поступовий еволюційний розвиток і зміцнення громадянського суспільства. Останній сценарій на сучасному етапі є найвірогіднішим. Проте не можна виключати й двох перших» [3, с. 37].

Розвиток громадянського суспільства в нашій країні залежить від розв'язання великої кількості непростих проблем, однією з яких є потреба в удосконаленні відносин між державою й суспільством, владою та громадянами. За таких умов зростає важливість поширення державних повноважень на соціальну сферу, з одного боку, та впливу громадянського суспільства на функціонування політичної системи, з другого. На наш погляд, це значно прискорило б становлення в Україні європейської моделі громадянського суспільства.

Джерела

1. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: Монографія / За

заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.

2. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

3. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

4. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2006 роки: Звіт за даними дослідження / Автори-упорядники: Л. Паливода, О. Кікоть. – К.: БФ «Творчий центр «Каунтерпарт», 2006. – 160 с.

5. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2009 роки: Звіт за даними дослідження / Л. Паливода, С. Голота. – Київ: ТОВ «Видавничий Дім «Купол». – 2010. – 112 с.

6. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 538 с.

7. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственність: Московські лекції і інтерв'ю / РАН; Інститут філософії Москва / Н. Мотрошилова (отв.ред.). – М.: АО «КАМІ», Academia, 1995. – 450 с.

8. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 6. – С. 87.

9. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: Монографія. – Київ–Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 276 с.

4

Володимир ЛЯХОВИЧ,
аспірант Інституту європейських досліджень
НАН України

Інститут президентства: еволюція змін у східнослов'янських країнах СНД

Проблеми ефективності влади в нових незалежних державах актуальні для політикуму нашої країни, особливо з огляду на трансформаційні зміни останніх років. Прагнення політичних сил взяти гору над опонентами, підтримка ними різних владних моделей не дає змоги сконцентрувати зусилля на вдосконаленні відносин між гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової) з метою підвищення їхньої ефективності та дієздатності держави загалом. Відсутність консенсусу впродовж значного часу надають постійного імпульсу до наукового дискурсу та пошуків аргументації для обґрунтування оптимальної моделі поділу повноважень у владному трикутнику.

В українському науковому середовищі дослідження проблематики поділу влади в державі, зокрема ролі інституту президента, приділяється досить значна увага. Конституційно-правовий напрям досліджень в Україні представлено у працях: М. Малишка, Ю. Тодики, Н. Плахотнюк, а також у дисертаційних роботах В. Шатіла, С. Серьогіної, Ю. Стасюка, М. Зелінської, О. Харченко. Дослідження в межах політичних процесів та інститутів на різних етапах трансформації політичної системи України проводять А. Білоус, О. Валевський, Д. Видрін, М. Кармазіна, Ф. Кирилюк, А. Кудряченко, А. Матвієнко, О. Токобенко, Г. Щедрова. Проблемами взаємодії інституту президентства з

іншими державними органами та політичними партіями займаються, зокрема, М. Примуш, Л. Кривенко та ін.

Прихід нової владної команди та її ініціатива оптимізувати політичну систему викликають інтерес та обговорення в суспільстві. Важливу роль у переоцінці та перерозподілі владних повноважень відіграє позиція Президента. Прагнення вибудувати ефективну систему взаємодії між гілками влади було оголошено першим пунктом в інаугураційній промові В. Януковича. Як відомо, це вимагає відповідних конституційних змін. Водночас попередні поспішні зміни Основного Закону запрограмували доволі зважені підходи та вивірені кроки в